

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПІДРУЧНИКА
«УКРАЇНСЬКА МОВА» ДЛЯ 8 КЛАСУ ЗНЗ З НАВЧАННЯМ
УКРАЇНСЬКОЮ**

Неллі БОНДАРЕНКО,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

УДК 371.671:811.161.2

У статті обґрунтовуються концептуальні засади майбутнього підручника української мови для 8 класу ЗНЗ з навчанням українською мовою; розкривається текстоцентрична модель як стрижнева в системі навчання, заснованій на компетентнісному, особистісно орієнтованому, діяльнісному та інших сучасних підходах до мовної освіти.

Ключові слова: сучасний підручник української мови; 8 клас, синтаксис, текстоцентрична модель вивчення мови; компетентнісний, особистісно орієнтований, діяльнісний підходи; комунікативна компетентність як мета, об'єкт і результат навчання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства успіх перетворень, гуманітарних і соціально-економічних реформ визначається рівнем освіченості громадян, їх готовністю до життя в умовах глобалізованого світу, який стрімко змінюється, інформатизується, інтегрується і вдосконалюється. Це ставить нові вимоги до освіти, яка відіграє вирішальну роль у формуванні запитаної суспільством особистості – патріотичної, високоморальної, освіченої, компетентної, діяльної, комунікабельної, багатогранної, творчої, ініціативної, з інноваційним типом мислення, здатної гідно відповідати на виклики цивілізації.

Це зумовлює необхідність істотних зрушень у галузі освіти загалом і мовної зокрема, її наближення до європейських стандартів, якісного

оновлення на основі сучасних підходів, змін у меті, змісті, методах, організаційних формах і засобах навчання.

Варіанти реалізації нових підходів, спрямованих на формування комунікативної компетентності – мети, об'єкта й результату навчання мови – представлені в підручниках.

Методологічну основу конструювання сучасного підручника задають і втілюються в ньому закладені в Державному стандарті й програмі *компетентнісний, особистісно орієнтований і діяльнісний підходи* до мовної освіти.

Особистісно орієнтований підхід спрямовує освітній процес на всебічний розвиток і саморозвиток учня як суб'єкта пізнання й навчальної діяльності з урахуванням його пріоритетів і здібностей.

Діяльнісний підхід орієнтує навчально-виховний процес на опанування учнями різних видів діяльності, у яких вони здобувають знання, набувають умінь і навичок, досвіду взаємодії з іншими людьми, суспільством і світом.

Компетентнісний підхід скеровує навчально-виховний процес на формування в учнів ключових і предметних компетентностей.

Мета статті – обґрунтувати концептуальні засади підручника української мови для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою з урахуванням базових підходів до мовної освіти.

Виклад основного матеріалу. Як змістилище змісту, модель і сценарій навчально-виховного процесу, підручник відображає цілі навчання, компоненти змісту освіти, методи, організаційні форми й засоби навчання. Він виконує такі основні функції: 1) надання знань; 2) розвиток умінь і навичок застосовувати їх на практиці; 3) закріплення знань, умінь і навичок; 4) вписування їх у когнітивні й діяльнісні структури особистості; 5) самоосвіта; 6) інтелектуальний, мовленнєвий і культурний розвиток;

7) виховання; 8) оцінювання; 9) самоконтроль.

Здійснений автором аналіз чинних підручників на основі вимог і критеріїв, розроблених відомими дидактами Д.Зуєвим, І.Лернером, В.Краєвським, М.Скаткіним, В.Безпальком, Л.Занковим, О.Савченко та іншими засвідчив, що ці засоби навчання не відповідають сучасним реаліям. У них недостатньо враховано переорієнтацію освіти на новий, компетентнісний, вимір, її перебудову на основі нових підходів і структуру змісту із визначенням чотирьох змістових ліній.

Найтипівіші авторські прорахунки у створенні підручників – це: невідповідність програмі (довільне розширення обсягу і змісту теоретичного матеріалу; ігнорування соціокультурної змістової лінії тощо); брак мотиваційної складової; наявність застарілих визначень, термінологічних неточностей; перевантаженість другорядними відомостями; невідповідність послідовності завдань і вправ логіці розвитку вмінь і навичок; подання синтаксису переважно на матеріалі окремих речень всупереч його природі; невикористання можливостей мовного матеріалу для мовленнєвого розвитку учнів; обмеженість (бідність) тематики текстів, невисока якість дидактичного матеріалу; некоректність завдань; нерозуміння суті інтерактивного навчання; надуманість ситуацій; нефункціональність засобів навчання (таблиць, схем, ілюстрацій тощо); недостатнє врахування інтересів і вікових можливостей учнів; невідповідність санітарним нормам.

Вузьким місцем методики залишається ефективне використання підручника у навчально-виховному процесі. Наслідком цього є фрагментарність, поверховість, нестійкість і малодієвість знань учнів, несформованість у них комунікативної компетентності. Усе це зумовило потребу у створенні підручника, який ґрунтуватиметься на системних наукових дослідженнях й відповідатиме сучасним вимогам.

Підручник «Українська мова» для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою авторів Н.Бондаренко й

В.Новосолової розробляється в річці здійснюваного в Інституті педагогіки НАПН України наукового дослідження з теми «Навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації на засадах компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів».

Особлива роль синтаксису в опануванні мови зумовлена тим, що загальноновизнаний творчий характер мови виявляється насамперед на синтаксичному рівні. Адже не існує правил, які обмежували б довжину і складність потенційних речень, хоча характер, кількість і різноманітність наявних в ужитку типів речень визначена й зафіксована. Новизна й оригінальність використаних мовних засобів найяскравіше проявляються в текстах. Мінімальні варіювання у виборі слова, фрази, речення спричиняють зміни в наступних фрагментах тексту. Комунікативна компетентність забезпечує мовця потенціалом для створення безмежної за різноманітністю змісту і структури кількості текстів на основі певної кількості типів речень.

В анонсованому підручнику буде викладено визначений програмою теоретичний матеріал із синтаксису простого речення, у якому фокусуються елементи всіх рівнів мовної системи і який безпосередньо задіяно в процесах мислення й комунікації (речення як основна одиниця синтаксису водночас є одиницею спілкування).

Для досягнення *мети* навчання української мови – **формування комунікативно компетентної особистості** – учні повинні оволодіти:

- 1) необхідними компетенціями; 2) вмінням застосовувати їх практично;
- 3) здатністю використовувати стратегії, необхідні для реалізації компетенцій [6, 131].

Реалізована в підручнику система навчання мови ґрунтується на розроблених класиками дидактики й доповнених Ю.Пассовим, І.Жаєвим, І.Комковим, В.Сластьоніним *принципах*, на яких формується й через які проявляється комунікативна компетентність. Це *єдність навчання, виховання й розвитку; позитивне ставлення до навчання (учіння); пізнавальна й*

мисленнєво-мовленнєва активність; постійна новизна; продуктивність навчання; зв'язок теорії з практикою; опора на суб'єктний досвід учня, його пізнавальні й інтелектуальні здібності; діалогічна взаємодія; взаємозв'язане опанування видів мовленнєвої діяльності; комунікативна спрямованість; текстоцентризм; функціональність; рефлексія тощо. Ці принципи разом з іншими засадничими положеннями визначають тактику і стратегію опрацювання конкретного мовного, мовленнєвого й екстралінгвістичного матеріалу, параметри всіх сторін навчально-виховного процесу – змісту, методів, організаційних форм і засобів навчання.

Комунікативна компетентність визначається як *набута* в процесі навчання **інтегрована здатність особистості**, що включає знання, вміння й навички, досвід, цінності, емоції, ставлення, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Комунікативна компетентність, як багатокomпонентна структура, *включає мовну, мовленнєву, соціокультурну та діяльнісну (стратегічну)*. Зазначені компетентності перебувають і формуються у взаємозв'язку, взаємозалежності й взаємопроникненні.

Орієнтація на кінцевий результат навчання, що виявляється у певних типах і рівнях компетентностей, обумовлює дзеркальну **багатокomпонентність змісту мовної освіти**. В оновлених Державному стандарті базової і повної середньої освіти, програмі, а також у підручниках **зміст** роботи над формуванням компетентностей **структуровано за чотирма змістовими лініями**, що відтворюють їх назви – **мовною, мовленнєвою, соціокультурною, діяльнісною (стратегічною)**. Теорія і практика створення підручника передбачає узгоджену єдність усіх чотирьох компонентів змісту. Наукові засади компетентнісної освіти з урахуванням ролі й місця у ній ключових і предметних компетентностей заклали В.Краєвський, А.Хуторської і розвинули І.Зимня, О.Савченко, О.Овчарук, О.Пометун та інші дослідники.

Мовна компетентність розглядається як сукупність базових знань про систему мови, закономірності її функціонування та здатність оперувати мовними знаннями у мовленнєвій діяльності.

Мовленнєва компетентність означає здатність застосовувати базові мовні й мовленнєві знання для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності у всіх її видах.

Структурно відомості про мову й мовлення закладені відповідно у **мовній і мовленнєвій змістовій лінії** Державного стандарту і програми. Ці лінії інтегруються через функціональне поєднання в **тексті** й забезпечують **текстоцентризм** у вивченні мови.

Зазначені змістові лінії надають будівельний матеріал і проект для організації та оформлення висловлювань (текстів), зміст яких забезпечують **немовні знання**, що перетинаються з енциклопедичними. Саме завдяки їм мовці розуміють одне одного, усвідомлюють зміст почутого (прочитаного), створюють мовленнєвий продукт.

Єдність мовленнєвих, мовних і немовних знань уможливорює мовленнєву діяльність завдяки поєднанню форми і значення, моделей світу і мови, забезпечує формування ціннісної матриці особистості, її емоційної сфери, ставлення до людей, до світу й себе самої.

Змістова наповнюваність мовленнєвої діяльності пов'язана із формуванням в учнів **соціокультурної компетентності**, яка передбачає знання й присвоєння учнями системи національних цінностей і світоглядних уявлень як частини загальнолюдських; історії, культури (матеріальної та духовної) в контексті світової, а також способів застосування цих знань у комунікативній та інших видах діяльності. Структурно немовні знання і вимоги щодо оперування ними розміщено в **соціокультурній змістовій лінії**.

Діяльнісна (стратегічна) компетентність виявляється в опануванні учнем базових мисленнєвих прийомів і методів, у здатності раціонально планувати й ефективно здійснювати комунікацію, досягати мети

спілкування; оперувати різними технологіями здобуття інформації й користування нею; аналізувати, узагальнювати, критично оцінювати її, включати нові знання в наявні когнітивні структури. Зміст і результати роботи з формування в учнів діяльній компетентності прописані у відповідній змістовій лінії.

Анонсований підручник матиме виразні ознаки конкретної *технології*. Його зміст і структура, розміщення матеріалу, послідовність і логіка викладу, текстові й позатекстові компоненти, апарат тренування, засвоєння, закріплення, повторення, узагальнення й систематизації, рубрики, умовні позначення, ілюстрації, символи, кольори тощо дадуть чітке уявлення про те, чого і як слід навчати за підручником, визначать сценарій навчальної діяльності.

Методичний апарат підручника має забезпечити: створення природної мотивації; активізацію мовленнєвої діяльності восьмикласників; вивчення мовної теорії в контексті її практичного застосування у мовленні; розвиток пізнавальних, інтелектуальних, мовленнєвих, творчих здібностей, особистісне зростання; стимулювання потреби в самоосвіті, саморозвиткові, самовизначенні, самореалізації, самооцінці.

Методичний апарат підручника розробляється з урахуванням основних закономірностей навчального процесу. Автори використовують різні способи подання теоретичних відомостей – індуктивний або в поєднанні з дедукцією, аналогію тощо; виділять головне, розмежують матеріал для ознайомлення й обов'язкового засвоєння. Буде застосовано комплексний підхід до розгляду виучуваних явищ і фактів мови. Кожен із них учні осмислюватимуть щодо його значення, структури, функціонування у мовленні.

Закладена в підручнику система опанування синтаксису простого речення реалізує як традиційні, так і інноваційні *методи навчання* в їх оптимальному поєднанні й доцільних пропорціях. Це, зокрема, пояснювально-ілюстративний метод; бесіда (евристична); робота з

підручником (Інтернетом та іншими джерелами знань); спостереження над мовою; метод вправ (реконструювання, конструювання, трансформація, еквівалентна заміна тощо); робота з текстом; метод проєктів; проблемний, дослідницький, частково-пошуковий (евристичний) методи; дискусія, самостійна робота учнів тощо.

Оптимальною системою, здатною згармонізувати мовний і мовленнєвий розвиток учнів з урахуванням трьох заявлених підходів і забезпечити належний рівень комунікативної компетентності у єдності всіх її складників, зокрема й синтаксичного, автори визнали **модель вивчення мови на основі текстів** широкого спектру проблематики, що належать до різних типів, стилів і жанрів.

Комунікативно адресовані тексти міститимуть актуальну й різноманітну пізнавальну інформацію з різних галузей і сфер життя, цікавий фактаж і сформуєть фонові знання учнів, необхідні для мотивації, змістового наповнення й активізації їх мовленнєвої діяльності. Тексти забезпечать учнів знанням фактичного матеріалу, оперування яким зробить їхнє мовлення змістовним, осмисленим і комунікативно доцільним.

Водночас кожен текст за наявними в ньому синтаксичними одиницями і конструкціями буде співвідноситися з конкретною темою мовної змістової лінії. Озвучений текст дасть учням можливість опанувати й реалізувати інтонаційні можливості української мови, що є безальтернативним у формуванні пунктуаційних навичок.

Теоретичне обґрунтування **текстоцентричної системи вивчення української мови** і практика її успішного впровадження у 5-11 класах ЗНЗ з навчанням російською [2, 3, 5] засвідчили, що така модель сприяла розв'язанню ключових проблем методики, які не знаходили свого вирішення десятиліттями. Вона дала можливість особистісно зорієнтувати мовну освіту; посилити світоглядний, ціннісний, пізнавальний, розвивальний і виховний потенціал курсу, забезпечити предметну змістову основу для когнітивної й

мисленнєво-мовленнєвої діяльності учнів; мотивувати й активізувати цю діяльність природним шляхом; залучити життєвий досвід учнів; комплексно розвивати уміння й навички учнів у всіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності; реалізувати функціональний підхід до подання й засвоєння мовної теорії тощо.

З огляду на викладене зреалізований у підручнику мовленнєвий аспект опанування мови не обмежиться закладеною у відповідній змістовій лінії системою розвитку зв'язного мовлення учнів, основу якої становлять перекази і твори (усні й письмові). Формування мовленнєвої компетентності за новим підручником здійснюватиметься в річищі мовленнєвої спрямованості усієї системи навчання мови. Досвід автора цієї статті засвідчив, що впровадження текстоцентричної моделі вивчення мови сприяло зникненню водорозділу між уроками розвитку мовлення й аспектними (вивчення мовної теорії), оскільки забезпечувало мовленнєвий розвиток учнів на всіх без винятку уроках.

Саме тому основна робота на уроці зосередиться довкола *тексту*, який є важливим структурним компонентом підручника і з якого починається кожен параграф.

Ефективну роботу з текстом забезпечать такі його функції як інформаційно-пізнавальна, освітня, світоглядно-виховна, розвивальна, а також комунікативна цінність, методична доцільність, фабульність, чіткість будови тощо.

Пов'язані з текстом аспектно-мовні завдання, усні й письмові вправи аналітичного, конструктивного і творчого характеру забезпечать засвоєння учнями знань, розвиток відповідних умінь і навичок, набуття здатності застосовувати їх у новій ситуації. Система завдань на основі тексту дасть змогу принагідно повторювати вивчений раніше матеріал.

Компетентнісно-особистісно-діяльнісна зорієнтованість навчання синтаксису у 8 класі визначає вимоги до **системи завдань і вправ**. Це її

спрямованість на розвиток пізнавальних і творчих здібностей, критичного мислення, збагачення граматичного ладу мовлення; забезпечення здатності учнів практично користуватися мовою для вирішення життєвих задач; доцільне співвідношення мовних і мовленнєвих завдань з урахуванням пріоритетності других; збалансованість різних видів мовленнєвої діяльності; комплексність завдань на основі тексту з максимальним використанням його навчальних, пізнавальних, розвивальних і виховних функцій і можливостей тощо.

У підручник автори закладають систему завдань і вправ різного рівня й характеру – від аналітичних і репродуктивних до пошуково-дослідницьких і творчих, зокрема й підвищеної складності. Це різноманітні логічні пізнавально-розвивальні й ціннісно орієнтовані мовленнєві завдання на основі аналізу тексту; спостереження над синтаксичною будовою, семантикою та інтонаційним рисунком речень у тексті; інтонування; аналіз речень із розкриттям їх семантики; зіставлення речень, варіантів того самого речення, з'ясування їх структурних і семантичних відмінностей; реконструювання (дослідницьке відновлення) речень (тексту); еквівалентна заміна словосполучень, речень (зокрема і в тексті); поширення речень (тексту); перебудова речень певного типу в інший (інші); переконструювання речень і невеликих текстів; трансформація (часова, видова); моделювання; робота з таблицями, схемами, іншою наочністю; складання схем; конструювання речень за заданими схемами (ознаками); лінгвостилістичний аналіз; вибір найдоцільніших мовних засобів для побудови синтаксичних конструкцій; використання у мовленні речень різних типів і синтаксичних синонімів; редагування; ситуаційні завдання; розігрування діалогів, полілогів; проекти; завдання творчого й пошуково-дослідницького характеру, створення власних висловлювань тощо.

У процесі опанування синтаксису за новим підручником перевага надаватиметься **активним формам організації навчальної діяльності.**

Доцільність колективної, групової, парної чи індивідуальної форм навчання визначатиметься залежно від теми, мети й завдань уроку, специфіки виучуваного матеріалу, особливостей учнівського контингенту та інших чинників.

Вивчення мовної теми, яка становить органічну єдність лінгвістичної теорії та вираженого в тексті екстралінгвістичного змісту, *проходить кілька етапів*: 1) мотивація; 2) сприймання на слух, відпрацювання складних щодо вимови, значення, будови або правопису слів (словосполучень, фраз) із тексту, записаних на дошці; 3) читання тексту; 4) робота над його змістом, у процесі якої відбувається природне (а не привнесене ззовні) формування світоглядних і ціннісних орієнтацій та особистісних якостей учнів; 5) робота над мовною формою висловлювання (з'ясування значень слів, знаходження в тексті, й добір синонімів, антонімів, перефразування, складання речень, пояснення написань, розділових знаків тощо); 6) виокремлення й дослідження мовної форми, за допомогою якої виражено екстралінгвістичний зміст, в аспекті виучуваної мовної теми; 7) опрацювання мовної теорії, виведеної на основі спостережень над мовним матеріалом, формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок; 8) підбиття підсумків уроку, домашнє завдання з коментарем учителя щодо його виконання.

Підсумовуючи, зазначимо, що анонсований підручник відповідатиме викладеній концепції, оновленим програмі й Державному стандарту, основним вимогам до навчальної книги нового покоління, запитам сучасного суспільства і потребам всебічного розвитку особистості.

Реалізований у підручнику зміст, представлений чотирма взаємодоповнюваними змістовими лініями, принципи його організації, методичний апарат, розроблені на основі сучасних підходів і текстоцентричної моделі, дадуть можливість комплексно розв'язувати освітні, пізнавальні, розвивальні, світоглядні, ціннісні й виховні завдання

курсу, забезпечити досягнення його мети – формування комунікативно компетентної особистості.

Література

1. Бондаренко Н.В. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу /Н.В.Бондаренко //Дивослово. – 2014. - № 12. – С. 2-7.
2. Бондаренко Н.В. Робота з текстом на уроках української мови /Н.В.Бондаренко //Бібліотечка «Дивослова». – 2008. – №5. – 56 с.
3. Бондаренко Н.В. Текстоцентрична система вивчення державної мови: теоретичний і практичний аспекти //Матеріали міжнародного науково-методичного семінару «Реалізація державної мовної політики України щодо вивчення української мови як державної», 9-10 червня 2009 р., м.Ужгород, Закарпатська обл. – Ужгород: Ліра, 2009. – С.143-153.
4. Бондаренко Н.В. Педагогічні технології /Н.В.Бондаренко //Гуманітарні технології: конспект лекцій; за ред. В.В Різуна. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1994. – С.30-58.
5. Бондаренко Н.В., Ярмолук А.В. Українська мова: підручник для 5 (6, 7, 8, 9) класу ЗНЗ з навчанням російською мовою /Н.В.Бондаренко, А.В.Ярмолук. – К.: Освіта, 2005 (2006, 2007, 2008, 2009).
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання /наук. ред. С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – с.273.
7. Краевский В.В. Разработка теоретических основ учебника как часть научного обоснования обучения /В.В.Краевский // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1978. – Вып. 6. – С.7-17.
8. Назарова Т.С., Господарик Ю.П. Стратегия развития учебной книги /Т.С.Назарова, Ю.П.Господарик //Педагогика. – 2005. – №3. – С.10-19.
9. Фасоля А.М., Гаврилюк О.В. Особистісно зорієнтоване навчання: сутність, основи, технології: курс лекцій /А.М.Фасоля, О.В.Гаврилюк. –

Рівне: Юлат, 2008. – 132 с.

10. Хуторской А.В. Место учебника в дидактической системе /А.В.Хуторской //Педагогика. – 2005. – №4. – С.10-18.

**СТАТТЮ НАДРУКОВАНО В ЖУРНАЛІ «ДИВОСЛОВО». – 2015.
– № 10. – С.10-14.**